

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 8, Αρ. 1 (2015)

Τεύχος 8

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός τόμος: Εκπαίδευση και
Διαδίκτυο: Σύγχρονες τάσεις, προβληματισμοί,
προσεγγίσεις και πρακτικές
Επιμέλεια Τεύχους: Αλιβίζος Σοφός

Τεύχος, 8 2015

Ιστορική εκπαίδευση και χρήση του διαδικτύου:
μία διδακτική πρόταση εστιασμένη στις δομικές
ιστορικές έννοιες

Ελένη Καραμανώλη

doi: [10.12681/revmata.31143](https://doi.org/10.12681/revmata.31143)

Copyright © 2022, Ελένη Καραμανώλη

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμανώλη Ε. (2022). Ιστορική εκπαίδευση και χρήση του διαδικτύου: μία διδακτική πρόταση εστιασμένη στις δομικές ιστορικές έννοιες. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 8(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.31143>

Ιστορική εκπαίδευση και χρήση του διαδικτύου: μία διδακτική πρόταση εστιασμένη στις δομικές ιστορικές έννοιες
Historical education and the use of the Internet: a didactic proposal focused on the structural historical concepts

Καραμανώλη Ελένη¹
ekaramanoli@edlit.auth.gr

Abstract

The introduction of the Internet in the teaching of History was set in the service of a “New History” in school aiming the historical thinking. Learning through Internet means the collection, evaluation, correlation and handling of the historical information, which is judged absolutely necessary for all new teaching and learning strategies. This History teaching deals with interactive learning in a wide open electronic environment where the teacher takes up a consulting-guiding role. The web and the increasing number of educational software applications consist a powerful tool in the hands of the teacher and contribute in the methodological historical knowledge through searching, gathering, and managing data, the exporting of deductions and finally the sharing of the digital progress. The electronic tools the students will use will assist them handle and conceptualize the structural second order historical concepts such as causation, continuity, change, space, time and empathy. At the beginning of the 21st century students need to have historical and digital literacy in order to deal with the requirements of every day life in a critical way.

Λέξεις Κλειδιά: διδακτική της Ιστορίας, διαδίκτυο, διερευνητική μάθηση, ιστορική σκέψη

1. Διαδίκτυο και σύγχρονες τάσεις – προσεγγίσεις της ιστορίας

Οι υπολογιστές στην Ελλάδα χρησιμοποιούνται στα σχολεία από το 1986, ενώ η παιδαγωγική τους αξιοποίηση ξεκινά δέκα χρόνια αργότερα. Στις μέρες μας τα περισσότερα σχολεία διαθέτουν ηλεκτρονικούς υπολογιστές με άμεση πρόσβαση στο διαδίκτυο και από το 2010 προγραμματίστηκε η δυνατότητα πρόσβασης σε ψηφιακό διδακτικό υλικό (Ζαγούρας κ.ά., 2007· Χασάπη-Χριστοδούλου, 2013). Έτσι, στα μέσα της δεκαετίας του '90 στα ενδιαφέροντα των κοινωνικών επιστημών εμπίπτει πλέον και το διαδίκτυο με τις νέες δυνατότητες που δημιουργεί το World Wide Web, εφόσον η εκπαιδευτική διαδικασία επεκτείνεται σ' αυτό το πεδίο και δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη της ενεργητικής ιστορικής μάθησης (active/manipulative environment) (Cantu & Warren, 2003; Κουνέλη, 2008).

Πολλοί εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι στην εποχή μας υπάρχει άμεση ανάγκη για πληροφοριακό γραμματισμό και κρίνουν ότι οι ιστότοποι είναι απαραίτητοι, γι' αυτό όλο και περισσότεροι τους χρησιμοποιούν ως εργαλεία επίδειξης στη διδασκαλία, με στόχο οι μαθητές να εκπαιδευτούν και να διαχειρίζονται ποιοτικά τις πληροφορίες που βρίσκουν, για να καταστούν κριτικοί καταναλωτές των πληροφοριών (Gillan, 1999; Roblyer, 2008), αποτελεί δηλαδή τη γέφυρα που ενώνει την τεχνολογία και τη χρήση της με την εκπαιδευτική πράξη (Levésque, 2010). Το διαδίκτυο αποτελεί πλέον ένα χώρο που προσφέρεται για αναζήτηση πληροφοριών αλλά ταυτόχρονα παρέχει και τη δυνατότητα για την επεξεργασία αυτών με την αξιοποίηση νέων νοητικών εργαλείων (Ρεπούση & Τσιβιάς, 2004· Κουνέλη, 2008· Τσιβιάς, 2010).

---

¹ Υποψήφια διδάκτορας Α.Π.Θ.

Η χρήση του διαδικτύου και γενικότερα των Νέων Τεχνολογιών (ΤΠΕ) στην εκπαιδευτική διαδικασία απαιτεί την αναπροσαρμογή των μεθόδων-στρατηγικών διδασκαλίας (Βασιλειάδης & Παπαβασιλείου 2005). Πιο συγκεκριμένα, ατονεί ο αφηγηματικός μονόλογος, η σχολιασμένη αφήγηση και η μετωπική οργάνωση της τάξης και υιοθετείται η αποτελεσματική-διαδραστική διαδικασία με ενεργητικές ερευνητικές και ανακαλυπτικές μεθόδους διδασκαλίας, καθώς και διαφοροποιημένες μορφές οργάνωσης με την επίβλεψη των εκπαιδευτικών (Μυρογιάννη & Μαυροσκούφης, 2004· Craver, 1999; Gillan, 1999). Η μάθηση με τη χρήση του διαδικτύου αποκτά διερευνητικό χαρακτήρα, γίνεται διανεμητική και οι μαθητές μέσω του πολυμεσικού χαρακτήρα των εφαρμογών έχουν τη δυνατότητα να προβούν σε μία αυθεντική και περίπλοκη διερεύνηση πληροφοριών προσπερνώντας τις γνωστικές δυσκολίες και αναπτύσσοντας μία διαλογική, συνεργατική μάθηση που οπωσδήποτε είναι εποικοδομητική (Πάλλα, 1990). Μαθαίνοντας σε ανοιχτά περιβάλλοντα πληροφοριών, κάνοντας χρήση διανοητικών εργαλείων για την επεξεργασία και την αξιολόγηση του πρωτογενούς υλικού και την αξιοποίησή του σε περιβάλλοντα μη γραμμικά, με τη δυνατότητα διαθεματικών προσεγγίσεων και διασυνδέσεων, αποκτούν τεχνολογικό γραμματισμό (technical literacy) και καλλιεργούν την κριτική τους σκέψη, στοιχείο όχι μόνο χρήσιμο αλλά και απαραίτητο για τη σύγχρονη κοινωνία της πληροφορίας (Βοσνιάδου, 2006· Ρεπούση & Τσιβάς, 2004· Cantu & Warren, 2003). Η επίτευξη των παραπάνω στόχων και η επιτυχής σύζευξη του διαδικτύου με τη διδακτική πράξη θέτει ως αναγκαία προϋπόθεση τον ορθό σχεδιασμό των διδακτικών δραστηριοτήτων στα διδακτικά αντικείμενα, ώστε η μαθησιακή διαδικασία να στοχεύει στην ερευνητική συμμετοχή του μαθητή μέσα από την αναζήτηση, την ανακάλυψη, τη συνεργασία και τη στοχοθεσία (Χριστόπουλος, 1998).

Η συμπίεση του διαδικτύου και της εκπαίδευσης για να είναι αποτελεσματική απαιτεί έναν εκπαιδευτικό που θα διαθέτει τις απαραίτητες επιστημονικές γνώσεις, θα ενημερώνεται και θα αξιοποιεί τις δυνατότητες των Νέων Τεχνολογιών και ειδικά του διαδικτύου, με σκοπό να καταστούν δημιουργικά εργαλεία για τους μαθητές. Τα παραδοσιακά μοντέλα διδασκαλίας εγκαταλείπονται, εξάγονται τα παιδαγωγικά και μεθοδολογικά πλεονεκτήματα, η επιλεκτικότητα, η ισχυρή αίσθηση της διασυνδεσιμότητας, η κατανόηση της αιτιότητας και η κατάργηση των περιορισμών του χρόνου και του χώρου (Ρεπούση & Τσιβάς, 2004). Τέλος, η δημόσια καταχώρηση των αποτελεσμάτων μελέτης της τάξης στο χώρο του διαδικτύου παρέχει τη δυνατότητα περαιτέρω αλληλεπίδρασης με το κοινό του διαδικτύου για προσθήκες ή αναθεωρήσεις. Με τη δημιουργία λοιπόν ανοικτού περιβάλλοντος μάθησης κατατίθενται απόψεις και δημιουργείται διάλογος, που προωθεί την άμεση επικοινωνία, καταργεί τα στενά πλαίσια της παραδοσιακής τάξης και παροτρύνει τους μαθητές να αναλάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες, (Ρεπούση, 2000· Eggarxου & Psycharis, 2007), μια και το διαδίκτυο αποτελεί έναν πολυπολιτισμικό χώρο, όπου οι μαθητές από διαφορετικούς πολιτισμούς μπορούν να συμμετέχουν διαδικτυακά στις παγκόσμιες κοινότητες μάθησης (Tinio, 2003).

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού επαναπροσδιορίζεται, καθώς αναπροσαρμόζεται η διδακτική μέθοδος. Το έργο του εκπαιδευτικού πια δεν περιορίζεται, δεν στοχεύει και δεν αρκείται στην απλή παροχή πληροφοριών, στη στείρα αφήγηση και απομνημόνευση (Βακαλούδη, 2000a), αφού μια τέτοια διδασκαλία θεωρείται ξεπερασμένη και ανεπαρκής τόσο για τις σχολικές απαιτήσεις όσο και για τις κοινωνικές. Με τη χρήση του διαδικτύου η διδασκαλία αλλάζει ριζικά, σκοπός της είναι πλέον η διαχείριση της μάθησης, η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, η διερεύνηση της πληροφορίας (Βακαλούδη, 2000c), η αναδόμηση του παρελθόντος (Adesote & Fatoki, 2013) και η πολυπρισματική (multiperspective) προσέγγιση των γεγονότων. Μετατοπίζεται το κέντρο της διδασκαλίας από το «γνώριζε ότι...» (know that) στο «γνώριζε πώς...» (know how) (Κασκαντάμη, 2003· Repousi, 2001). Ο εκπαιδευτικός με τις κατάλληλες ερωτήσεις που θέτει ανοίγει δρόμους για την πληροφόρηση (ανάκληση, ενθύμηση), την κατανόηση (έκφραση συμπερασμάτων, αιτίες) και τη σκέψη (κρίση, δημιουργία, αιτιολόγηση) (Βακαλούδη, 2003· Κασκαντάμη, 2003· Lee, 2012; Martin et al. 1997). Ο εκπαιδευτικός θα μεταλαμπαδεύσει την τεχνογνωσία (Βακαλούδη, 2001b) κάνοντας ο ίδιος μια προσωπική έρευνα (συλλογή σχετικών πηγών που περιλαμβάνουν ταινίες,

φωτογραφίες, μουσική, επίσημα έγγραφα, εφημερίδες) (Hillis, 2001) για τα δικτυακά γνωστικά εργαλεία, ώστε να μπορούν αυτά να ενσωματωθούν στη διδακτική πράξη, με σκοπό την οργάνωση παιδαγωγικών στρατηγικών στις οποίες ο ίδιος θα έχει ρόλο συμβουλευτικό-καθοδηγητικό (Γιακουμάτου, 2000), αφού πρωταγωνιστικό θα έχουν οι μαθητές που θα οικοδομήσουν τη γνώση μέσω της ενεργού αλληλεπίδρασής τους (Καραγιώργη, 2003· Νικολαΐδου & Γιακουμάτου, 2001· Cantu Warren, 2003; Schrum, 2003).

Οι μαθητές εργάζονται σε ομάδες (Μπουραντάς, 2005), αναλύουν, κρίνουν, συνθέτουν, ανταλλάσσουν πληροφορίες και αλληλοσυμπληρώνουν τις ελλείψεις τους (Αγγελουπούλου, 2011), αποκτούν οικειότητα με τις μηχανές αναζήτησης (Βακαλούδη, 2001b), μπορούν να χρησιμοποιήσουν κείμενα, γραφικά, animation, βίντεο, ήχο και μουσική, αξιοποιώντας εκείνα που είναι καταλληλότερα γι' αυτά που αναζητούν κι έτσι μπορούν να δημιουργήσουν το δικό τους σενάριο (European Standing Conference of History Teachers Association, 1998; Paterson, 1999).

2. Στρατηγικές διδασκαλίας και πρακτικές, ιστορική γνώση και διαδίκτυο

Η σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στις κοινωνικές επιστήμες και την τεχνολογία είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολλοί και γόνιμοι ηλεκτρονικοί τόποι (<http://...>) (Ρεπούση & Τσιβάς 2004). Στην ενεργητική ιστορική μάθηση είναι αναγκαία η συνύπαρξη της διδακτικής της Ιστορίας, των νέων τεχνολογιών και του διαδικτύου, ώστε να είναι δυνατή η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης, αυτό δηλαδή που αναφέρεται στο «κάνω ιστορία» (doing history) με τη χρήση ιστορικών τεκμηρίων (Ρεπούση, 1999). Οι δραστηριότητες αφορούν την έρευνα και αναφέρονται στην αναζήτηση, διαχείριση και επεξεργασία πρωτογενών ιστορικών πηγών, στην κατανόηση των ενδεχόμενων διαφοροποιήσεων του ιστορικού υλικού, στην ανάλυση των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών και στην ανάδειξη του τρόπου που όλα αυτά εισάγονται και συμβάλλουν στην ιστορική έρευνα, τη μελέτη και την ερμηνεία τους. Οι μαθητές μ' αυτούς τους τρόπους αναζητούν και προσπαθούν να αντιληφθούν τις ιστορικές τους ρίζες, να εντοπίσουν τον εαυτό τους στο χρόνο, κατανοώντας έτσι την έννοια του χρόνου. Η μέθοδος με την οποία θα εργαστούν, ο τρόπος ανάγνωσης και ανακατασκευής του παρελθόντος είναι αυτή που εγείρει προβληματισμούς και συνάμα τους βοηθά να απαντούν σε διάφορα ερωτήματα που τους απασχολούν, όπως τι συνέβη στο παρελθόν, ποια είναι η σύνδεση του καθενός με αυτό, γιατί με την πάροδο του χρόνου διαμορφώνεται η προσωπική μας αίσθηση για το παρόν (Βακαλούδη, 2000b· Roblyer, 2008).

Οι ιστορικές ερμηνείες προκύπτουν από την έρευνα και την ερμηνεία του πρωτογενούς ιστορικού υλικού το οποίο οικοδομεί το ιστορικό παρελθόν. Στο χώρο της εκπαίδευσης η ψηφιακή τεχνολογία χρησιμοποιείται στην ερευνητική μάθηση κατά την οποία αναζητούνται και αξιοποιούνται πρωτογενείς πηγές από το διαδίκτυο. Ο τρόπος χρήσης των πηγών εγείρει το ενδιαφέρον των μαθητών να τις αναζητήσουν, να τις συγκρίνουν και να τις χρησιμοποιήσουν ως ιστορικό τεκμήριο (Βακαλούδη, 2000a· Καποδίστρια, 2000). Το γνωστικό αντικείμενο αποδίδεται με τη χρήση των ηλεκτρονικών εργαλείων σε μη γραμμική-πολυδιάστατη σειρά με τη δημιουργία διαφορετικών διασυνδέσεων. Επίσης, με τα διαδικτυακά μέσα είναι εφικτή η αναπαράσταση ενός ιστορικού συμβάντος με την ανάδυση διαφορετικών πτυχών του. Αυτή ακριβώς η πολυμορφία των αναπαραστάσεων ενός ιστορικού θέματος μειώνει τις γενικεύσεις που πιθανόν να προκύψουν, ενώ παράλληλα γίνεται αντιληπτή η πολλαπλότητα του παρελθόντος και των μέσων που το κάνουν επισκέψιμο (Ρεπούση & Τσιβάς, 2004). Επιπλέον, το γεγονός ότι έχει γίνει εύκολη η πρόσβαση σε ιστορικές πηγές οδηγεί ακόμα περισσότερους να προβούν στην ψηφιοποίηση πρωτογενούς ιστορικού υλικού (Craver, 1999).

Οι εκπαιδευτικοί είναι απαραίτητο να οργανώνουν προσεκτικά το περιεχόμενο της διδασκαλίας, στοχεύοντας στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, και να ορίζουν με ακρίβεια

τους διδακτικούς στόχους με γνώμονα τις απαιτήσεις και κατευθύνσεις του Προγράμματος Σπουδών, καθώς και το επίπεδο τεχνογνωσίας των μαθητών τους. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να στοχαστούν για το αν η χρήση του διαδικτύου θα βασίζεται στην ελεύθερη αναζήτηση ιστορικών πληροφοριών ή θα είναι επικεντρωμένη σε συγκεκριμένες ηλεκτρονικές διευθύνσεις, που θα είναι προεπιλεγμένες από τους ίδιους. Βέβαια, θεωρείται εποικοδομητικό οι μαθητές να ενθαρρύνονται στη χρήση διαφορετικών μηχανών αναζήτησης ή ιστοσελίδων, με στόχο να εξασκηθούν και να γνωρίσουν διαφορετικές τεχνικές αναζήτησης, ώστε να είναι σε θέση να αναγνωρίζουν διαφορετικές πηγές, απόψεις αλλά και ερμηνείες (Μυρογιάννη & Μαυροσκούφης, 2004)

Οι εκπαιδευτικοί είναι αναγκαίο να βοηθούν δραστικά, ώστε οι μαθητές να διδαχτούν και να εξασκηθούν στη μεθοδολογία της συστηματικής αναζήτησης και έρευνας για να φτάσουν στην «καθοδηγούμενη ανακάλυψη» (Χαϊδεμένη & Βαβουράκη, 2006.). Επίσης, οι μαθητές είναι απαραίτητο να αποκτήσουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν τις χρονικές και αιτιακές σχέσεις μεταξύ των γεγονότων, καθώς και τις μορφές της συνέχειας ή της αλλαγής, να διακρίνουν διαφορετικά είδη άμεσων και έμμεσων διαδικτυακών πηγών και να είναι σε θέση να αντλούν μόνο τις χρήσιμες και απαραίτητες πληροφορίες από αυτές συγκρίνοντάς τες και ελέγχοντας πάντα την αξιοπιστία και την εγκυρότητά τους, να καταλήγουν σε τεκμηριωμένα και λογικά συμπεράσματα και, τέλος, να συμπληρώνουν σχέδια έρευνας και εργασίας συγγράφοντας ιστορικά δοκίμια. Για το σκοπό αυτό είναι αναγκαίο να θέτουν συγκεκριμένα κριτήρια, όπως τα παρακάτω (Cantu & Warren, 2003; European Standing Conference of History Teachers Association, 1998; Jonassen et al., 2011; Schrum, 2001):

- 1) ποια σχέση υπάρχει ανάμεσα σε αυτό που παρατίθεται και σε αυτό που ήδη γνωρίζουν;
- 2) ποιος είναι ο συγγραφέας και τι διαπιστευτήρια υπάρχουν γι' αυτό που εκθέτει;
- 3) ποια είναι η αποδοχή αυτής της πληροφορίας;
- 4) είναι η πληροφορία επαρκώς τεκμηριωμένη;
- 5) ποιος έχει προτείνει αυτόν τον ιστότοπο;
- 6) πόσο αληθής θεωρείται ότι είναι αυτή η πληροφορία και γιατί;
- 7) αν πρόκειται για φωτογραφία, ποια άποψη προσπαθεί να προβάλει;
- 8) πόσο σημαντική είναι η πληροφορία και γιατί;

3. Αρνητικές προεκτάσεις του διαδικτύου

Το διαδίκτυο κρύβει κινδύνους για τους μαθητές, γιατί εντυπωσιάζει, χειραγωγεί, και ενισχύει την άκριτη προσέγγιση της πραγματικότητας. Επίσης, είναι πιθανό να απομακρύνει τους μαθητές από την ανάγνωση βιβλίων, τις επισκέψεις σε βιβλιοθήκες και γενικά τις συμβατικές μεθόδους αναζήτησης πληροφοριών. Επιπλέον, τους δημιουργεί δυσκολίες στην κριτική διαχείριση των γεγονότων και την τεκμηρίωση των απόψεών τους, αφού υπονομεύει την κριτική και ολόπλευρη προσέγγιση των γεγονότων, παρουσιάζοντάς τα αποσπασματικά ή ακόμα και διαστρεβλωμένα. Συχνό ακόμα είναι το φαινόμενο οι μαθητές να αντιγράφουν κείμενα και να τα παρουσιάζουν ως δικά τους κάνοντας λογοκλοπή (Μυρογιάννη & Μαυροσκούφης, 2004· Cantu & Warren, 2003).

Το γεγονός ότι στο διαδίκτυο μπορεί ο καθένας να εκφράζει τη γνώμη του ανεξάρτητα από το γνωστικό του υπόβαθρο ή να αναρτά υλικό χωρίς λογοκρισία ή έλεγχο για την εγκυρότητα του αποτελεί πραγματική παγίδα για τους μαθητές. Από την άλλη, ακόμα και αν οι πληροφορίες είναι αξιόπιστες, ο όγκος τους είναι τόσοσ και εκφράζουν συχνά τόσο πολλές και διαφορετικές απόψεις, που καταλήγουν να επιδρούν αρνητικά στη δημιουργία αποκρυσταλλωμένης άποψης. Επιπλέον, υπάρχει περίπτωση οι μαθητές να μην είναι σε θέση να διακρίνουν το πρωτογενές ή δευτερογενές ιστορικό υλικό από την ίδια την Ιστορία, ακόμα είναι πιθανό να μην μπορούν να διαμορφώσουν μια νέα αφήγηση, η οποία με τη χρήση του υπολογιστή θα μπορεί να συνδέει διαφορετικά κείμενα, εικόνες, ήχους, βίντεο, σε ένα «υπερκείμενο» (hypertext) (Bellamy, 1999· Βακαλούδη, 2001a· Γιακουμάτου, 2006·

Μυρογιάννη & Μαυροσκούφης, 2004). Αρνητικές επιπτώσεις εντοπίζονται και στο έργο των εκπαιδευτικών, καθώς η συλλογή υλικού αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία, γιατί οι ιστότοποι συνεχώς ανανεώνονται, εξαφανίζονται, επανεμφανίζονται και γενικά το υλικό τους είναι ευμετάβλητο, ενώ ταυτόχρονα δεν υπάρχει καμία εγγύηση για την ορθότητα και αξιοπιστία του αναρτημένου υλικού (Cantu & Warren, 2003; Schrum, 2001).

4. Θετικές προεκτάσεις του διαδικτύου

Το διαδίκτυο παρέχει τη δυνατότητα στους εκπαιδευτικούς να έχουν συνεχή ενημέρωση για ιστορικά και διδακτικά θέματα, να έρχονται σε επαφή με άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα και επιστήμονες από διαφορετικούς τόπους με στόχο τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε ιστορικές πηγές χρησιμοποιώντας αρχαιακό υλικό, τόσο κείμενα όσο και εικόνες, και έτσι εξοικειώνονται και εμπλέκονται σε αυθεντικές διαδικασίες έρευνας, που τους βοηθούν να οργανώνουν και να αναπαριστούν σύνθετες έννοιες σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (contextual environment), να παρακολουθούν τα ιστορικά γεγονότα και να επισκέπτονται ιστορικούς χώρους σε προσομοίωση (virtual reality) (Κυνηγός & Δημαράκη, 2002· Μπιλάλης, 2002). Με αυτόν τον τρόπο αποκτούν την ενσυναίσθηση (empathy), με την οποία οι μαθητές θα βιώσουν το κλίμα κάποιας εποχής και θα αντιληφθούν ότι τα τεκμήρια αποτελούν το μέσο για να συνδιαλεχθούν με το παρελθόν (Αγγελοπούλου, 2009· Βακαλούδη, 2001a).

Επίσης, το διαδίκτυο συμβάλλει στην εξατομίκευση της διαδικασίας μάθησης, αφού ο κάθε μαθητής κατακτά τη γνώση μέσα από τις δικές του αναζητήσεις, τους δικούς του ρυθμούς μάθησης αποκτώντας άμεση επαφή με το ιστορικό υλικό και φιλτράροντάς το μέσα από τη δική του οπτική (Γιακουμάτου, 2000), αποδίδοντας σ' αυτό το δικό του προσωπικό νόημα (Γκίκα, 2010· Χρονοπούλου, 2000). Έτσι, καλλιεργείται η ενεργητική, ανακαλυπτική μορφή μάθησης και η κριτική του σκέψη (Νικολαΐδου, 2002· Παπακωνσταντίνου, 2003· Schrum, 2003).

Τέλος, η χρήση του διαδικτύου προωθεί τη συνεργατική μάθηση, εφόσον οι ομάδες εργασίας μπορεί να δημιουργούν ειδικές ιστοσελίδες για τα ιστορικά θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν, να αναρτούν σχετικές εργασίες σ' αυτές (Κοντογιάννη, 2005) και να έρχονται σε επαφή μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου με άλλες ομάδες από άλλα σχολεία και χώρες (Βοσνιάδου, 2006). Σε κάθε περίπτωση, επειδή η παροχή πληροφοριών στο διαδίκτυο είναι ανεξάντλητη, θα πρέπει αυτές να αξιολογούνται και να αξιοποιούνται προσεκτικά, ώστε να καλλιεργούνται οι ικανότητες κατανόησης και αναπαράστασης της ιστορικής πραγματικότητας (Schrum, 2001).

5. Συμπεράσματα – προβληματισμοί

Γενικότερα, μπορεί να ειπωθεί ότι το γνωστικό αντικείμενο της Ιστορίας εισέρχεται σε μια νέα εποχή και βρίσκεται αντιμέτωπο με το διαδίκτυο. Η μεταφορά των ιστορικών αρχείων και των βάσεων δεδομένων στο διαδίκτυο λειτουργεί προωθητικά για την ιστορική έρευνα ή αποτελεί τροχοπέδη της, καθώς υπάρχει η πιθανότητα τα στοιχεία να είναι χαλκευμένα, αφού δεν υπάρχει έλεγχος από εκδοτικές επιτροπές ούτε από άλλες μορφές ελέγχου. Ο εκπαιδευτικός στη διδασκαλία με τη χρήση του διαδικτύου είναι απαραίτητο να τροποποιήσει τις μεθόδους διδασκαλίας και να τις προσαρμόσει στις νέες απαιτήσεις, αλλά και να αναμορφώσει και τη δική του μέθοδο συγγραφής και μελέτης της Ιστορίας.

Πολλοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οδεύουμε προς το τέλος της ιστοριογραφίας άλλοι πάλι κρίνουν πως έχουμε εισέλθει στην εποχή της πραγματικής Ιστορίας (Γιακουμάτου, 2006· Poster, 2001) Επίσης, έχει διαπιστωθεί ότι οι μαθητές που πλοηγούνται στο διαδίκτυο με την καθοδήγηση και την εποπτεία του εκπαιδευτικού και ακολουθούν τις οδηγίες του

δημιουργούν ένα «μαθησιακό χάρτη» (concept map), εργάζονται συστηματικότερα και αντιλαμβάνονται καλύτερα τις ιστορικές έννοιες (Μυρογιάννη & Μαυροσκούφης, 2004). Έτσι, η διδασκαλία της Ιστορίας μπορεί να συμβάλει ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν την κριτική τους ικανότητα που είναι αναγκαία για τη χρήση του διαδικτύου. Οι ΤΠΕ και η Ιστορία μπορούν να δημιουργήσουν ενημερωμένους πολίτες και κριτικούς αναγνώστες ικανούς να μετατρέψουν την πληροφορία σε γνώση (European Standing Conference of History Teachers Association, 1998).

6. Εκπαιδευτικό σενάριο με την αξιοποίηση του διαδικτύου και εστίαση στις δομικές έννοιες

Ως εκπαιδευτικό σενάριο ορίζεται ένα μαθησιακό πλαίσιο με συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο, εκπαιδευτικούς στόχους, παιδαγωγικές αρχές, σχολικές πρακτικές και αποτελείται από διάφορες εκπαιδευτικές δραστηριότητες (Νικολαΐδου, 2002). Το εκπαιδευτικό σενάριο είναι απαραίτητο να περιλαμβάνει: τον τίτλο του μαθήματος – γνωστικού αντικείμενου, τους επιδιωκόμενους στόχους, τις φάσεις διδασκαλίας και τα καθήκοντα των μαθητών, τις απαραίτητες υποδείξεις για τον εντοπισμό, την ανάλυση και την αξιοποίηση των πληροφοριών με γνώμονα τις αποκτηθείσες γνώσεις, καθώς και στοιχεία για τον τρόπο αξιολόγησης της εργασίας των μαθητών.

Η ιστορία εκτός των άλλων στοχεύει στην κατανόηση δομικών εννοιών με βάση τις οποίες γίνεται αντιληπτή η λειτουργία του ιστορικού γίνεσθαι. Η αιτιότητα, ο χώρος, ο χρόνος, η αλλαγή, τα τεκμήρια, η συνέχεια κ.λπ. (Κόκκινος, 2001· Repousi, 2001) αποτελούν τις βασικές έννοιες που είναι απαραίτητες για τον ιστορικό για τη μελέτη του αντικείμενου του. Τόσο η ανάλυση των εννοιών αυτών όσο και σύνδεσή τους με το ιστορικό υλικό μπορούν να γίνουν η βάση για το σχεδιασμό δραστηριοτήτων.

7. Διδακτική πρόταση

Ιστορία Γενικής Παιδείας Γ΄ Τάξης Γενικού Λυκείου.

Κεφάλαιο Ε΄: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Διδακτική Ενότητα: Προς Νέα Ένοπλη Αναμέτρηση

Α΄. Διδακτικοί στόχοι

Οι μαθητές επιδιώκεται:

- 1) να κατανοήσουν τις σημαντικότερες κρίσεις που απείλησαν κατά το διάστημα 1934-1940 την ειρήνη στην Ευρώπη
- 2) να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν τις επεκτατικές τάσεις των φασιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη καθώς και προσπάθειες αποτροπής τους
- 3) να γνωρίσουν τις αλλαγές που επέφερε η Γερμανία στο πολιτικό σκηνικό της εποχής
- 4) να αναζητήσουν σχετικές πηγές στο διαδίκτυο και να αντιληφθούν ότι έτσι τεκμηριώνεται η ιστορική πληροφορία
- 5) να εξοικειωθούν με την αναζήτηση εικόνων, βίντεο στο διαδίκτυο, ώστε να συνειδητοποιήσουν τη δυνατότητα εύκολης πρόσβασης για εύρεση υλικού τεκμηρίωσης
- 6) να έρθουν σε επαφή με νέα μέσα διδασκαλίας (επεξεργαστής κειμένου, βάσεις δεδομένων) και τη χρήση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για ανταλλαγή απόψεων σχετικά με την πρόκληση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- 7) να αντιληφθούν βιωματικά την έννοια της ενσυναίσθησης με τη χρήση προγραμμάτων εικονικής πραγματικότητας κάνοντας περιήγηση στο μουσείο της Βοστώνης
- 8) να κατανοήσουν τη διάσταση της έννοιας του χρόνου στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη χρήση διαδικτυακών προγραμμάτων
- 9) να αξιολογήσουν την έννοια της συνέχειας/ασυνέχειας μέσα από τις στάσεις των χωρών που επηρεάστηκαν από τον πόλεμο

10) να αντιληφθούν την έννοια του χώρου και της επεκτατικής πολιτικής της Γερμανίας μέσω της διαδοχικής παρουσίασης χαρτών

11) να αξιοποιήσουν κριτικά το ζωγραφικό έργο του Πικάσο (Σχήμα 3) και τις γελοιογραφίες (Σχήμα 4), προκειμένου να προσεγγίσουν πολυπρισματικά τα γεγονότα

Β'. Διδακτικό Υλικό

B1. Διδακτικό Εγχειρίδιο

B2. Διαδικτυακό υλικό – ηλεκτρονικές διευθύνσεις

<http://skitsografia.blogspot.gr/2012/12/1940.html> (αναφορά στη θέση των Συμμάχων για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο)

<http://www.bytwerk.com/gpa/fliegende.htm> (αναφορά στη θέση των Δυνάμεων του Άξονα για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο)

<http://www.museumofworldwarII.com/virtual-tour> (εικονική περιήγηση στο Μουσείο της Βοστώνης)

http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/hitler_lebensraum_01.shtml (αναφορά στο «Ζωτικό Χώρο»)

Γ'. Πορεία της διδασκαλίας

1^ο Στάδιο: προεργασία διδάσκοντος

Να αναζητήσουν, να αξιολογήσουν και να επιλέξουν τις κατάλληλες διαδικτυακές πηγές που μπορούν να αξιοποιήσουν στη διδασκαλία τους. Να έχουν οργανώσει το υλικό έτσι, ώστε να υπάρχει πολυπρισματική προσέγγιση στη διδακτική ενότητα, με έμφαση στην κατανόηση των δομικών ιστορικών εννοιών.

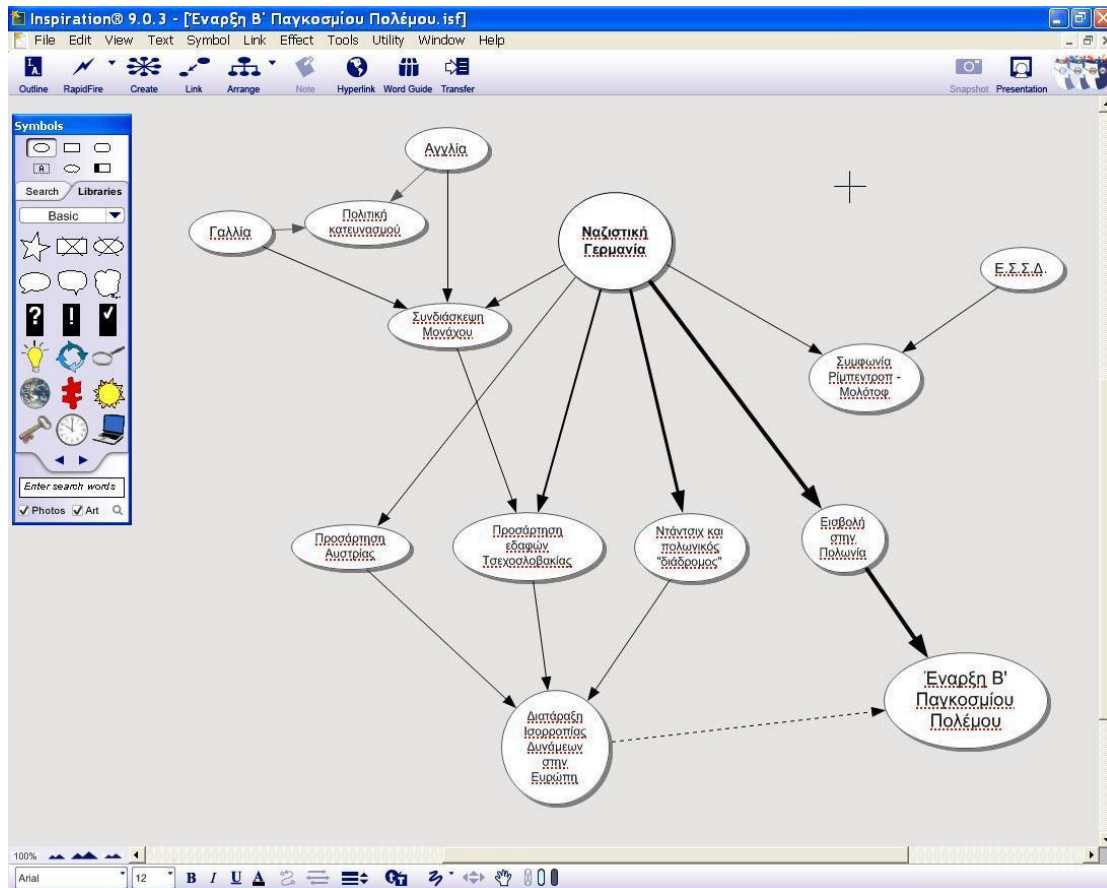
2^ο Στάδιο: διεξαγωγή της διδασκαλίας

1^ο Βήμα: οι μαθητές, αρχικά ατομικά, θα παρατηρήσουν προσεκτικά το παρεχόμενο υλικό (ηλεκτρονικοί ιστότοποι).

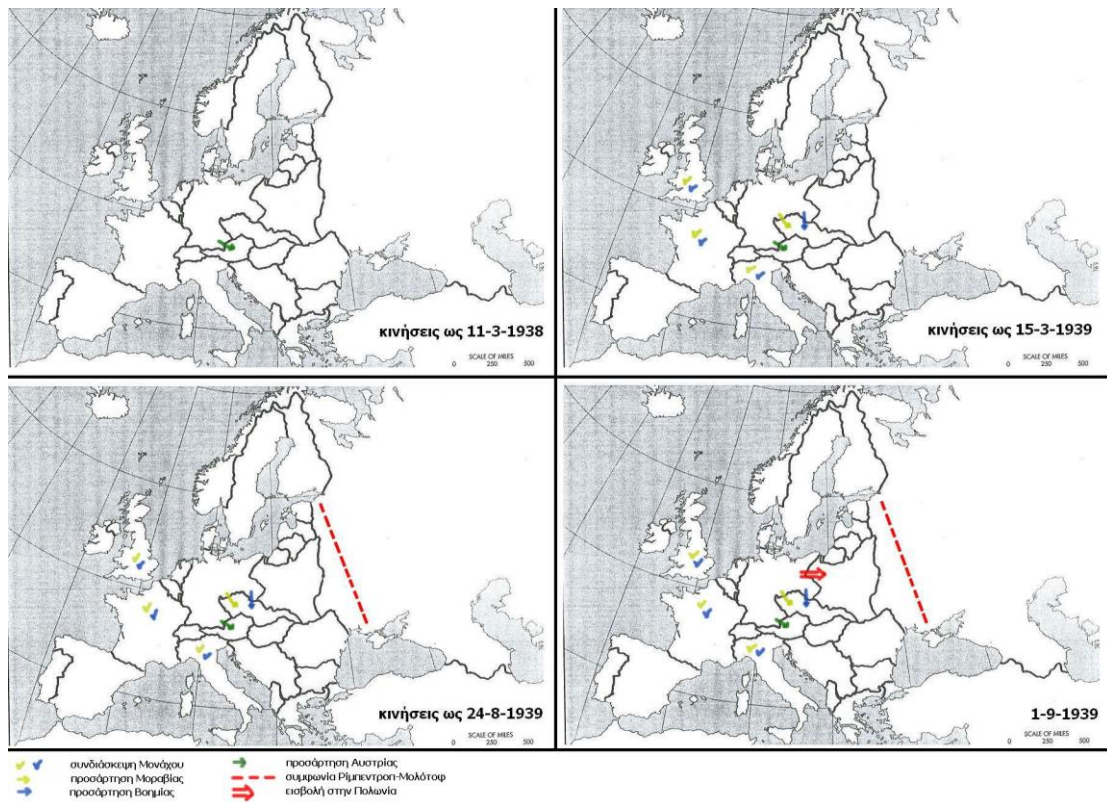
2^ο Βήμα: ο εκπαιδευτικός θα οργανώσει τους μαθητές σε ομάδες των 2-3 ατόμων, για να συζητήσουν το παρεχόμενο υλικό ανταλλάσσοντας απόψεις. Κατόπιν θα τους δώσει ένα φύλλο εργασίας, που θα το συμπληρώσουν σε συνεργασία με την ομάδα τους και θα συζητήσουν τις απόψεις τους στην τάξη.

3^ο Βήμα: ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές:

- Να κατασκευάσουν ένα νοητικό διάγραμμα με λέξεις-κλειδιά που θα τους δοθούν για τη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα, ώστε να αντιληφθούν την έννοια της αιτιότητας μέσα από τις αιτιακές σχέσεις των προσώπων και των γεγονότων. Το διάγραμμα θα υλοποιηθεί στο περιβάλλον του λογισμικού Inspiration (Σχήμα 1) (Αυγερινός, Κόκκινος, Παπαντωνάκης & Σοφός, 2007).
- Σε παρεχόμενους λευκούς ευρωπαϊκούς χάρτες με τις ημερομηνίες της προπολεμικής περιόδου θα σημειώσουν την επεκτατική πολιτική της Γερμανίας, καθώς και τις σημαντικότερες χωροταξικές αλλαγές, ώστε να έχουν αντίληψη των εννοιών του χώρου και του χρόνου των γεγονότων που οδήγησαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η επεξεργασία των πινάκων θα γίνει με το λογισμικό Photoshop της Adobe (Σχήμα 2).

Σχήμα 1: Ενδεικτικό παράδειγμα κατασκευής νοητικού διαγράμματος στο περιβάλλον του Inspiration

Σχήμα 2: Ενδεικτικό παράδειγμα συμπλήρωσης των λευκών χαρτών

Δ'. Φύλλο εργασίας

1. Να παρατηρήσετε τους χάρτες και να περιγράψετε το ρόλο των δυνάμεων του Άξονα στις κρίσεις του 1934-1940, εστιάζοντας στην έννοια του χώρου. Πώς διαταράχτηκε η ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρώπη και ποιες χωροταξικές αλλαγές προέκυψαν;
2. Ποιες πολιτικές κινήσεις προετοίμασαν το πολιτικό σκηνικό για την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου; Προσεγγίστε κριτικά και πολυπρισματικά τα γεγονότα.
3. Ποια πραγματικά ιστορικά στοιχεία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πιστεύετε ότι αντικατοπτρίζονται μέσα από την εικονική περιήγησή σας στο μουσείο; Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της ενσυναίσθησης έπειτα από την περιήγησή σας;
4. Οι ιστορικές γνώσεις που αποκτήσατε από τη διαδικτυακή σας αναζήτηση θεωρείτε ότι εμπλούτισαν τις προϋπάρχουσες γνώσεις σας;
5. Πώς αποτυπώνεται ο πόλεμος μέσα από την εικαστική αναπαράσταση του έργου ζωγραφικής του Πικάσο (Σχήμα 3); Ποια συναισθήματα σας προκαλεί;

Σχήμα 3: Pablo Picasso, Guernica (1937).

6. Πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της αλλαγής και της συνέχειας μέσα από το πολιτικό σκηνικό που δημιουργείται την εποχή αυτή;
7. Αξιοποιώντας τους παρατιθέμενους χάρτες (Σχήμα 2) και την Πηγή 1, να εντοπίσετε την έννοια της αιτιότητας αναφορικά με τις επεκτατικές τάσεις των φασιστικών καθεστώτων.
8. Πώς αποτυπώνονται τα πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα της εποχής στις γελοιογραφίες και ποια αίσθηση ιστορικού κλίματος αποκτάτε; Απαντήστε την ερώτηση χρησιμοποιώντας τις αντίστοιχες υπερ-συνδέσεις (links) και το Σχήμα 4.
9. Να δημιουργήσετε ένα χρονολόγιο με τη βοήθεια του λογισμικού Timeliner, προκειμένου να κατανοήσετε την έννοια του χρόνου και της συνέχειας στις κρίσεις που απείλησαν την ειρήνη στην Ευρώπη.

Πηγή 1.**Η ιδέα του «Ζωτικού Χώρου»**

Μεταξύ του 1921 και του 1925 ο Αδόλφος Χίτλερ ανέπτυξε την πεποίθηση ότι η Γερμανία απαιτούσε «Ζωτικό Χώρο» για να επιβιώσει. Η πεποίθηση ότι αυτός ο ζωτικός χώρος θα μπορούσε να κερδηθεί μόνο στην ανατολή και ιδιαίτερα από τη Ρωσία, διαμόρφωσε την ουσία αυτής της ιδέας καθώς και την πολιτική του μετά την ανάληψη της εξουσίας στη Γερμανία το 1933. Από πού πήρε λοιπόν αυτήν την ιδέα; Και γιατί οραματίστηκε το μελλοντικό ζωτικό χώρο της χώρας του να εξαπλώνεται στην ανατολή;

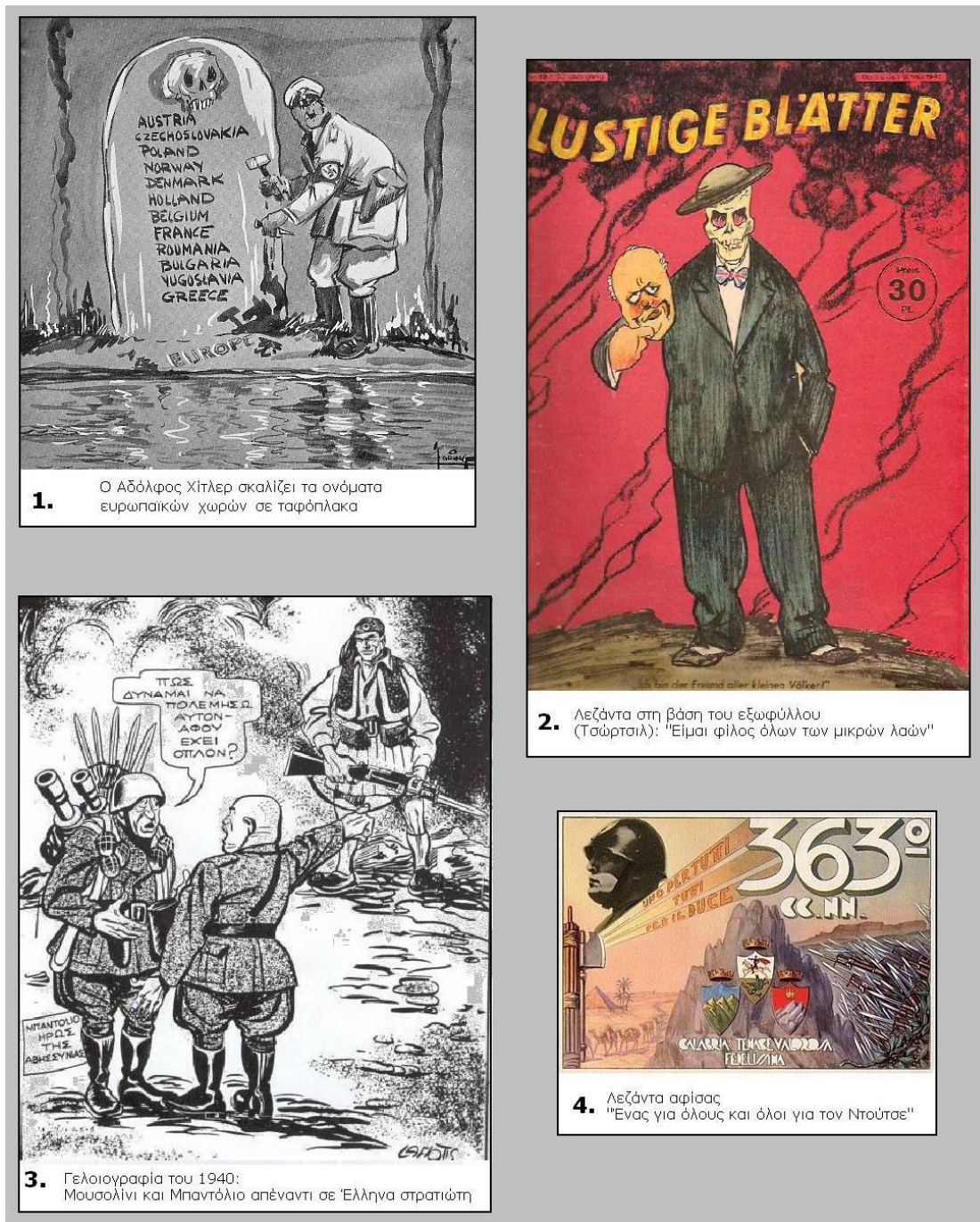
Ο όρος «Ζωτικός Χώρος» επινοήθηκε από ένα Γερμανό γεωγράφο, τον Friedrich Ratzel (1844-1904). Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, ο Ratzel ανέπτυξε μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη όλων των ειδών, συμπεριλαμβανομένου των ανθρώπων, είναι πρωταρχικά καθορισμένη από την προσαρμογή τους στις γεωγραφικές συνθήκες.

Πάνω απ' όλα, ο Ratzel αντιλήφθηκε τη μετανάστευση των ειδών ως βασικό παράγοντα στην κοινωνική προσαρμογή και πολιτιστική αλλαγή. Είδη που με επιτυχία προσαρμόστηκαν σε μία τοποθεσία, νόμιζε, θα μπορούσαν να εξαπλωθούν φυσικά και σε άλλες. Πράγματι, εξακολούθησε να επιχειρηματολογεί ότι, για να παραμείνουν υγιή τα είδη, πρέπει συνέχεια να επεκτείνουν την ποσότητα του χώρου που καταλαμβάνουν, γιατί η μετανάστευση είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό όλων των ειδών, μία έκφραση της ανάγκης τους για ζωτικό χώρο.

Αυτή η διαδικασία απευθύνεται και στους ανθρώπους που λειτουργούν συλλογικά σχηματίζοντας «λαούς», με τον ένα λαό να κατακτά αποτελεσματικά τον άλλο. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Ratzel, τέτοιου είδους εξάπλωση θα ήταν επιτυχής μόνο αν το κατακτημένο έθνος «αποίκιζε» τη νέα περιοχή και με τον όρο «αποικισμό» εννοούσε την εγκαθίδρυση αγροτικών κτημάτων από τους νέους κατακτητές.

Noakes J., (2011). Hitler and "Lebensraum" in the East.

Μετάφραση: Η γράφουσα

Σχήμα 4: Γελοιογραφίες και αφίσες της εποχής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

- Adesote, S. A. & Fatoki, O. R. (2013). The role of ICT in the teaching and Learning of History in the 21st century. *Educational Research and Reviews* 2013 (21), (2155-2159).
- Bellamy, C. (1999). The Web, Hypertext and History: A Critical Introduction. *The Electronic Journal of Australian and New Zealand History*.
- Cantu, D. A. & Warren, W. J. (2003). *Teaching History in the digital classroom*, New York: Sharpe.

- Craver, K. W. (1999). Using Internet Primary Sources to Teach Critical Thinking Skills in History, Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Eadie, G. M. (2001). The Impact of ICT in Schools: Classroom Design and Curriculum Delivery. A Study of schools in Australia, USA, England and Hong Kong, 2000, Wellington: Winston Churchill Memorial Trust.
- Eggaxou, D. & Psycharis, S. (2007). Teaching history using a Virtual Reality Modelling Language model of Erechtheum. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 2007 (3), (115-121).
- European Standing Conference of History Teachers Association, (1998). *Euroclio Bulletin*, Nr.10, The Hague: Euroclio.
- Gillan, G. (1999). Multimedia History and its Historiographical Precursors. *Virtual Histories, Real Time Challenges Symposium. The Electronic Journal of Australian and New Zealand History*.
- Hillis, P. (2001). Can Multimedia respond to the Critics? A report from the History Classroom. *History and Computing*, 2001, (3), (239-252).
- Izquierdo, F.F. & Camanez, P.S. (1999). History on CD-ROM and Teaching. A Methodological Proposal to Assess Spanish electronic editions on historical topics. *History and Computing*, 1999 (3), (225-242).
- Jonassen, D., Howland, J., Marra, R.M. & Crismond, D. (2011). Ουσιαστική μάθηση με την τεχνολογία, μτφρ. Β. Μητροπούλου, Θεσσαλονίκη: Μέθεξις.
- Laslett, P. (1999). Signifying nothing: Traditional History, Local History, Statistics and Computer. *History and Computing*, 1999 (1-2), (129-133).
- Lee, B. N. (2012). ICT Use in Teaching and Learning of History. *International Journal of Computer Networks and Wireless Communications* (4), (428-433).
- Lehner, K., Schrum, K. & Kelly, T.M. (2009). *World History Matters: A Student Guide to World History Research Online*, New York: Bedford/St. Martin's.
- Levésque, S. (2010). "Why can't you just tell us?": Learning Canadian History with technology. Paper presented at Playing with technology in History Conference, 29-30 April 2010, Niagara, Canada.
- Martin, A., Smart, L. & Yeomans, D. (1997). *Information technology and the teaching of History*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Morante, J. R. (2001). Information Technology and the Teaching of History: The Problems of Pedagogic Innovation. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 2001 (1).
- Noakes, J. (2011). Hitler and Lebensraum in the East, available in: http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/hitler_lebensraum_01.shtml, (04-12-2014)
- Paterson, C. (1999). Towards a Digital History Classroom. *Virtual Histories, Real Time Challenges Symposium. The Electronic Journal of Australian and New Zealand History*
- Poster, M. (2001). Η Ιστορία συμβαίνει στο Διαδίκτυο. *Συνέντευξη στη Δέσποινα Βαλατσού. Ελευθεροτυπία*, 7/12/2001.
- Repousi, M. (2001). Learning by doing History: Electronic Environment and Historical Experiences. *Local History Research Project in Higher Education. Proceedings of 2nd International Conference on Technology in Teaching and Learning in Higher Education*, Samos.
- Roblyer, M. D. (2008). *Εκπαιδευτική Τεχνολογία και Διδασκαλία*, μτφρ. Σ. Παπαδάκης, Π. Λάμψας, Μ. Μαναράκης, Αθήνα: Έλλην.
- Schrum, K. (2001). Making History on the Web Matter in the Classroom. *The History Teacher*, 2001 (3), (327-338).
- Schrum, K. (2003). Surfing for the Past: How to Separate the Good from the Bad. *Perspectives on History. The Newsmagazine of the American Historical Association*, 2003 (5).
- Tinio, V. L. (2003). *ICT in Education*, E-ASEAN Task Force.

Welling, G. (2001). Can Computers help us read History better? Computerized text-analysis of four editions of the outline of American History. *History and Computing*, 2001 (2), (151-160).

Ελληνόγλωσσες

- Αγγελοπούλου, Α. (2009). Διδάσκοντας Ιστορία στη θεωρητική κατεύθυνση: Μία πρόταση δημιουργικής διδασκαλίας. *Χρονικά*, 2009 (19), (23-34).
- Αγγελοπούλου, Α. (2011). Χρησιμοποιώντας τις ΤΠΕ στη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων. Ένα σχέδιο διδασκαλίας στη Νεοελληνική Γλώσσα της Γ' Γυμνασίου. *Χρονικά*, 2011 (21), (76-86).
- Αυγερινός, Π.Ε., Κόκκινος, Γ., Παπαντωνάκης, Γ. & Σοφός, Α. (επιμλ.) (2007). *Νέες τεχνολογίες και επιστήμες της αγωγής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βακαλούδη, Α. Δ. (2000a). Οι Πολλαπλές Αναπαραστάσεις του Internet ως Πηγή Διδακτικών Διαθεματικών Προσεγγίσεων στη Β/θμια Εκπαίδευση. Με δύο διδακτικές προτάσεις. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2000 (115), (80-88).
- Βακαλούδη, Α. Δ. (2000b). Η Διαθεματική Διδακτική των Φιλολογικών Μαθημάτων με το Διαδίκτυο και τη Νέα Τεχνολογία. Με Μια Διδακτική Πρόταση. *Τα εκπαιδευτικά*, 2000 (57-58), (63-76).
- Βακαλούδη, Α. Δ. (2000c). Ιστορία, Τέχνη και Νέα Τεχνολογία στη Β/θμια Εκπαίδευση. Με Μια Διδακτική Πρόταση. *Εκπαιδευτική κοινότητα*, 2000 (54), (21-25).
- Βακαλούδη, Α. Δ. (2001a). Σύγχρονες διδακτικές και παιδαγωγικές μέθοδοι. Η ουσιαστική συμβολή των νέων τεχνολογιών στην υλοποίησή τους με τρεις διδακτικές προτάσεις. *Φιλολόγος*, 2001 (103), (94-117).
- Βακαλούδη, Α. Δ. (2001b). Η Συμβολή των Νέων Τεχνολογιών στην Ιστορική Διερεύνηση και διαθεματική αξιοποίηση των πολλαπλών αναπαραστάσεων ως πηγών, στο: *Εκπαιδευτικό Λογισμικό και Διαδίκτυο*, Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου για την Αξιοποίηση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στη Διδακτική Πράξη.
- Βακαλούδη, Α.Δ. (2003). *Διδάσκοντας και μαθαίνοντας με τις νέες τεχνολογίες*. Θεωρία και Πράξη, Αθήνα: Πατάκης.
- Βασιλειάδης, Χ. & Παπαβασιλείου, Ε. (2005). *Νέες Τεχνολογίες και διδασκαλία της Ιστορίας*. *Νέα Παιδεία*, 2005 (116), (45-60).
- Βοσνιάδου, Σ. (2006). *Παιδιά, σχολεία και υπολογιστές*. Προοπτικές, προβλήματα και προτάσεις για την αποτελεσματικότερη χρήση των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση, Αθήνα: Gutenberg.
- Γιακουμάτου, Τ. (2000). Μία διδακτική πρόταση ιστορίας με χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2000 (115), (57-66).
- Γιακουμάτου, Τ. (2006). *Διδάσκοντας Ιστορία την εποχή του Διαδικτύου*. *Φιλολογική*, 2006 (97), (69-88).
- Γκίκα, Ε. (2010). Το διαδίκτυο ως μέσο επαναπροσδιορισμού της σχολικής κουλτούρας. *Νέα Παιδεία*, 2010 (135), (96-107).
- Δρόσος, Β.Θ. & Κυρίδης, Α.Γ. (2000). Προβλήματα κατά τη χρήση του διαδικτύου στο σχολείο Διεθνής πρακτική και δικλίδες προστασίας. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2000 (115), (48-56).
- Ζαγούρας, Χ., Δαγδυλέλης, Β., Κόμης, Β., Κουτσογιάννης, Δ., Κυνηγός, Χ. & Ψύλλος, Δ. (2007). *Επιμορφωτικό υλικό για την εκπαίδευση των επιμορφωτών στα Πανεπιστημιακά Κέντρα Επιμόρφωσης*, Πάτρα: ΕΑΠΥ.
- Καποδίστρια, Α. (2000). *Νέες τεχνολογίες στην εκπαίδευση*. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2000 (115), (42-47).
- Καραγιώργη, Γ. (2003). Κριτήρια αξιολόγησης διαδικτυακών περιοχών: Πυξίδα πλοήγησης για εκπαιδευτικούς. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2003 (129), (145-150).
- Κασκαντάμη, Μ. (2003). Το Διαδίκτυο στο μάθημα της Ιστορίας: Γιατί; Πότε; Πώς; Τα εκπαιδευτικά, 2003 (67-68), (217-227).
- Κόκκινος, Γ. (2001). Η διδακτική προσέγγιση των ιστορικών εννοιών. *Φιλολογική*, 2001 (77), (43-52).

- Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Κονιδάρη, Ε. (2005). *Νέες Τεχνολογίες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: Στάσεις και πεποιθήσεις των Ελλήνων Εκπαιδευτικών απέναντι στους Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές*. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 2005 (141), (143-155).
- Κοντογιάννη, Ε. (2005). *Η θέση των νέων τεχνολογιών στο σύγχρονο σχολείο. Η νέα παιδαγωγική προβληματική και οι πρακτικές της*. Χρονικά, 2005 (15), (85-97).
- Κουνέλη, Ε. (2008). www.ιστορία.για.τη.γενιά.του.internet.edu, Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Κυνηγός, Χ. & Δημαράκη, Ε. Β. (2002). *Νοητικά Εργαλεία και Πληροφοριακά Μέσα. Παιδαγωγική Αξιοποίηση της Σύγχρονης Τεχνολογίας για τη Μετεξέλιξη της Εκπαιδευτικής Πρακτικής*, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Λεοντσίνης, Γ. Ν. (1999). *Ενσυναίσθηση και διδασκαλία της Ιστορίας*, στο: Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων (Π.Ε.Φ.), Σεμινάριο 21 Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της Ιστορίας, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μάραντος, Π. (2010). *Η χρήση και επίδραση της εκπαιδευτικής τεχνολογίας*. Νέα Παιδεία, 2010 (133), (78-93).
- Μπιλάλης, Μ. (2002). *Ιστορίες «Υπολογιστικής Όρασης»*. Αναγνώσεις του 19^{ου} αιώνα σε ψηφιακά περιβάλλοντα έρευνας. Μνήμων, 2002 (24), (387-402).
- Μπουραντάς, Ο. (2005). *Απόψεις φιλολόγων εκπαιδευτικών αναφορικά με την εισαγωγή και τη χρήση των μέσων διδασκαλίας και των Νέων Τεχνολογιών στη διδακτική διαδικασία*. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 2005 (140), (110-117).
- Μυρογιάννη-Αρβανιτίδη, Ε. (2003). *Μουσεία, Σχολεία, Διαδίκτυο*. Φιλολόγος, 2003 (110), (588-602).
- Μυρογιάννη, Ε. & Μαυροσκούφης, Δ. (2004). *Φιλολογοί στον Υπολογιστή*, Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Νικολαΐδου, Σ. (2002). *Η χρήση του εκπαιδευτικού λογισμικού στη διδασκαλία. Λογισμικό «Ηρόδοτος»: Μερικές πρώτες σκέψεις και μια διδακτική πρόταση*. Φιλολόγος, 2002 (107), (113-125).
- Νικολαΐδου, Σ. (2010). *Τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας στην εκπαίδευση. Εισαγωγή των ΤΠΕ στη διδασκαλία: ένα πολιτισμικό πρόβλημα*. Χρονικά, 2010 (20), (119-130).
- Νικολαΐδου, Σ. & Γιακουμάτου, Τ. (2001). *Διαδίκτυο και διδασκαλία. Ένας οδηγός για κάθε ενδιαφερόμενο και πολλές προτάσεις για τους φιλολόγους*, Αθήνα: Κέδρος.
- Πάλλα, Μ. (1990). *Σχολικό - εξωσχολικό περιβάλλον και ιστορική συνείδηση*. Τα Ιστορικά, 1990 (12-13), (217-221).
- Παπαδημητρίου, Ε., Παλόγου, Ε. & Μαρμαρινός, Ι. (2007). *Ο Υπολογισμός ως μέσο γραμματισμού: Η αξιοποίηση της εικόνας στον υπολογιστή για τη διεύρυνση του σχολικού γραμματισμού*. Νέα Παιδεία, 2007 (121), (95-108).
- Παπαδοπετράκης, Ε. (2001). *Οι Υπολογιστές στην Εκπαίδευση*. Θέματα Παιδείας, 2001 (6), (30-33).
- Παπακωνσταντίνου, Σ. (2003). *Περί αξιοποίησης της πληροφορικής στη διαδικασία της μάθησης*. Ρόπτρο, 2003, (8), (18-23).
- Ρεπούση, Μ. (1999). *Νέες προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ιστορίας: Η περίπτωση της εκπαιδευτικής Τεχνολογίας*, στο: Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων (Π.Ε.Φ.), Σεμινάριο 21 Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της Ιστορίας, Αθήνα: Γρηγόρης.
- Ρεπούση, Μ. (2000). *Ένας ηλεκτρονικός τόπος ιστορίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 2000 (115), (67-79).
- Ρεπούση, Μ. & Τσιβάς, Α. (2004). *Η Ιστορία διαφορετικά ή διαφορετική Ιστορία; ΤΠΕ & Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών: Συμβιωτικές Πρακτικές Διδασκαλίας και Μάθησης στην Ιστορία*. Β' Πανελλήνιο Συνέδριο των εκπαιδευτικών για τις ΤΠΕ, Αξιοποίηση των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη, Αθήνα: ΠΣΕ, τ. Α'.
- Τσιβάς, Α. (2010). *Παιδαγωγικές στρατηγικές αξιοποίησης των ΤΠΕ στο χώρο της ιστορικής εκπαίδευσης*. Θεωρητικές παραδοχές και ερευνητικές προσεγγίσεις, στο: Τζιμογιάννης, Α. (επιμλ.). *Πρακτικά Εργασιών 7ου Πανελλήνιου Συνεδρίου με*

-
- Διεθνή Συμμετοχή «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση», τόμος II, Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Χαϊδεμένη, Χ. & Βαβουράκη, Α. (2006). Η αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών στις Προτάσεις Διδασκαλίας της Ιστορίας στην Εκπαιδευτική Πύλη του Υπουργείου Παιδείας, στο: Δ. Ψύλλος – Β. Δαγδιλέλης (επιμ.). Οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση. Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση, Θεσσαλονίκη.
- Χασάπη-Χριστοδούλου, Ε. (2013). Οι νέες τεχνολογίες στη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων: λογοτεχνία και e-λογοτεχνία. *Φιλολόγος*, 2013 (151), (118-129).
- Χριστόπουλος, Π. (1998). Υπολογιστές και Εκπαίδευση. *Παιδαγωγική ενημέρωση*, 1998 (22), (12-13).
- Χρονοπούλου, Α. & Γιαννόπουλος, Κ. (2000). Διαδίκτυο και Διδακτική: Ο Ηλεκτρονικός Υπολογιστής στη Διδασκαλία. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 2000 (115), (7-12).